

A BUDASZENTLŐRINCI PÁLOS KOLOSTOR SZENT KERESZTRŐL NEVEZETT OLDALKÁPOLNÁJA (KÓVÁRI-KÁPOLNA)

A pálosok háromhajós gótikus főtemplomának déli oldalán, a szentélyhez dél felől csatlakozó kápolna a Szent Keresztről nevezett s a Kóvári család által emelt kápolnával azonos.

Az már első látásra, s csekély kutatási-ásatási munkával¹ megállapítható volt, hogy ez a kápolna-maradvány *másodlagos*, magának a templomnak testéhez képest.

Ennek bizonyítéka az, hogy a főtemplom külső lábazati párkányának erre a részre eső szakaszát meghagyták akkor is, amikor e kápolna már megépült – tehát, amikor ott már kápolna-enteriőr állt s e terület nem a szabad ég alatt volt. A másik: a főtemplom testét dél felől támasztó egyik támpillér megcsonkítva megmaradt, s azt a – három oltárral is ellátott Szent Kereszt kápolna – északi oltár-menzájának alapjává alakították át.

Az oldalkápolnát a 14. sz. utolsó éveiben építették. Építéstörténetét – de részben a főtemplom 14. sz. végi átépítésének történetét is – teljesen megvilágítja az az 1403. évi oklevél, amelyben Kóvári Pál mester, nádori protonotárius, a Hont Pázmány nemzetség tagja, temetéséről intézkedik. Az 1403 június 1-én kelt oklevél szerint – amelyet György testvér, Szent Pál első remete rendjének generális perjele Budaszentlőrincen bocsátott ki – Kóvári Mátyás fia Pál mester, nádori ítélőmester a Pilis megyei Pátyon lévő javait a Buda mellett épített Szent Lőrinc kolostorra, illetve *az újabban épült nagy oltár jobb oldalán álló* Szent Kereszt kápolnára örökíti. Elmondja, hogy ebben a Szent Kereszt tiszteletére szentelt kápolnában már ott nyugszik a misealapítványt tévő Kóvári Pál mesternek elhunyt testvére, Miklós.²

Az oklevél két Kóvárinak e kápolnában történt eltemetéséről beszél. (1403-ban már a Szent Kereszt kápolnában nyugszik néhai Kóvári Miklós, a pálos. Míg a testvére – a nádori ítélőmester – itteni temettetése szándékát nyilvánítja ki.)

A magam 1971 évben végzett ásatási munkája e kápolna padlója alatt *három* férfinak tetemét tárta fel. Néhány genealógiai adatnak összevetése, valamint az a tény, hogy 1411-ben a Kóváriak – ekkor már nemcsak Pál, a nádori ítélőmester s neje Dorottya de gyermekeik –, névszerint Erzsébet, László, Miklós, János, Dorottya, Pál is – kenderesi javaikat a budaszentlőrinci pálosoknak engedik át; bő lehetőséget ad a találgatásra:

a) ki lehetett a *harmadik*, itt eltemetett Kóvári?

b) miért nem itt temették el a többit is?

Valószínű, hogy a második itt eltemetett Kóvári – kinek teteme a legelső sír teteméhez (alighanem Kóvári Miklós holttestéhez) viszonyítva másodlagos, Pál mester volt, a nádori ítélőmester. 1411-ben még életben volt; ekkor tette a kenderesi birtokadományt.³ Pál mester 1436-ban azonban már nincs életben; ekkor László, János és Pál nevű fiai – ugyancsak kenderesi birtokosokként – szerepelnek, a budaszentlőrinci pálosokkal együtt.⁴

Talán egyikük volt az idetemetkezők harmadik névtelenje! S, hogy miért szűnt meg a többi Kóvári idetemetkezése, nem tudom, nem is kutattam.

A Kóváriak nemzedékrendje:

Kovári Mátyás
de genere Hunt Paznan

Kóvári Miklós	Kóvári Pál mester
pálos fráter, vagy konfráter, + 1403 előtt	nádori ítélőmester. 1403-ban pátyi, 1411-ben kenderesi birtokát adja a budaszentlőrinci pálosoknak. Neje: Dorottya

Erzsébet László Miklós János Dorottya Pál
(1411-ben a kenderesi donációs levélben említik őket)

II.

Maga a Szent Kereszt kápolna talán a legépebben megmaradt építészeti emléke a budaszentlőrinci hatalmas romkertnek. Falai – a padlószintjétől számított – 1 m-es magasságig szinte minden oldalán megmaradtak; lényegében rekonstruálható mind a három menzája is.

Az 1971. évi ásatásig nem volt világos: vajon nem több lépcsőn kellett-e megközelíteni a főtemplomból ezt az oldalkápolnát? Ennek járószintje, padlója ugyanis csaknem egy méterrel magasabb, mint a főhajó jelenlegi területe. Magának a Szent Kereszt kápolnának díszes későgótikus padlótéglából alakított padlóját az 1930-as években végzett ásatásai során Garády Sándor – merő pietásból – *nem* bontotta fel; így aztán nem derült ki az, hogy ez a D-i oldalkápolna (Garády 1934 decemberében megrajzolt térképén nem is ruházta fel azt a Szent Kereszt névvel) voltaképpen temetőkápolna, mégpedig a Hont Pázmány nembeli Kóvári család temetőkápolnája volt.

Ez volt – (s a kolostor kerengőjének ÉNy-i sarkát kivéve maradt is) – egyetlen olyan meg nem bolygatott padlószintje az egész, kolosszális méretű templomnak, amely – kb. Af. 339 m magasságban – megmaradt! Amikor azután a főtemplomnak a főoltárhoz közeleső délkeleti pilléralapozását kiasattam, hamarosan kiderült: alighanem 1846-ban, talán a Henszlmann féle kutatások során, a főtemplomnak mindhárom hajóját a sírreteg fenekéig kiásták. Lejutottak annak legelső sírreteg alá s itt egy – már a szűztalajhoz közeleső – mesterséges, 19. sz.-i szintet alakítottak ki.

Vagyis: a főtemplom hajórendszerének mai szintje egy mesterségesen vájt teknő s a templom eredeti szintje csupán a Szent Kereszt kápolnában és a főtemplom szentélyei táján maradt meg.

Ez a megállapítás azért volt lényeges, mert egy későbbi helyreállítás, tereprendezés során a Szent Kereszt

kápolna szintjének magasságára fel kell emelni a főtemplom kiásott padlóját. Az a pillér, amelyről említést tettem (Garády számozásában a 7. pillér), s amely a déli oldalhajót választja el a főhajótól, tehát a pillérsornak utolsó délkeleti pillére, már csak annak a hatalmas habarcsba rakott kölepénynek formájában jelentkezett, amely fölül a pillértestnek falazóanyagát már régesrég elhordták.

Hamarosan az is kiderült: hová termelte – talán az akkori telektulajdonos, Bugát Pál doktor kérésére – Henszlmann 1846-ban a főtemplom hajójából, a padló alól kitermelt temérdek földet! Amikor próbaárkot ásattam az ún. Bugát féle – ma már lebontott – kertilak mögött, annak keleti oldalán kiderült, hogy e kertilakot egy, átlagban három méter magas feltöltés félköralakban karolja körül. Efelől néhány apró 19. sz.-i cserép s egy 1830-as évekből eredő I. Ferenc rézpenz biztosított.

A lényeg tehát az, hogy a Szent Kereszt kápolna – itt-ott még megőrzött – padlószintjét az egész templomépület padlószintjével azonosnak kell vennünk.

Ami azután a Szent Kereszt kápolna eredeti, 15–16. századfordulóra datálható téglapadlóját illeti (fényképeink tanúsítják, hogy az 1930-as években Garády Sándor e kápolna téglapadlóját még épségben találta meg), annak mintás lapjaiból 1971-re már egyetlen darab sem volt a helyén.⁵

Magam az egész kápolna-feltárásba azért fogtam bele, mert e kápolnát – ahol a Bugát féle nyaralóban az ott 1971-ig lakó Laczkó család hol nyulakat, hol tüzelőt tartott – teljesen ellepték a husángfák. Ezeket akartam kirtatni.

Említettem, hogy Garády Sándor 1934-től folytatott ásatai során éppen azért nem ásott bele a Szent Kereszt kápolna altaijába, mert azt díszes téglapadló borította. (Csupán a kápolna nyugati szakaszán vont egy vékony szelvényt; ez azonban elkerülte a Kóváriak nyugvóhelyeit, tetemeit.)⁶

A kápolna feltárása során – a Kóvári-család három tagjának tetemén kívül⁷ – a legjelentősebb régészeti lelet egy igen régi fal volt, a Szent Kereszt kápolna nyugat-keleti tengelye alatt.

A pálos-telepítésnél korábbi falmaradvány a Szent Kereszt kápolna alatt

A padlószint megbontása után a főtemplom felé eső kápolnaszakaszon, tehát K-i főoltárától É-ra, már 20 cm mélységben megjelent egy masszív habarcsba ágyazott K. Ny-i irányú fal lecsontított koronája. Látnivalóan akkor semmisítették meg, amikor vagy a főtemplomot (a 14. sz. második felében), vagy annak D-i Szent Kereszt kápolnáját (a 14. sz. végén) építették. Maga ez a – kiiktatott – régebbi falazat a Szent Kereszt kápolna padlószintje alatt 1,4 m-ig követhető. Olyanformán, hogy 20 cm van a kápolna padlója s a lebontott falkorona között; maga a fal lábazatáig 0,9 m; alapozása pedig további 0,3 m. Ebből kiderül, hogy ezt a kápolna alatt a templom D-i hosszfalával egészen párhuzamosan futó régi falat valamilyen építkezés miatt bontották el; útban volt. A fal szélessége 1–0,8 m közt ingadozik; 0,5 m mély-

ségben egy régibb – még a pálos főtemplom építésénél korábbi – szint csatlakozik hozzá. A fal mentén annak alapozási rétegében ismételt 13. sz.-i egyszerű háztartási kerámiát találunk.

Ezt a falat – amelynek rendeltetését az 1971. évi ásítás során nem oldhattuk meg, a kápolnától keletre 6 m, nyugatra 8 méter hosszan követtük. Ny-i szakaszán semmilyen fal nem csatlakozik hozzá, de ez a régi fal sem fordul semerre. K. felé – ahol is áthalad a nála jóval későbbi Szent Kereszt kápolna fala alatt – a kápolnától keletre 6 méterre derékszögben É-ra fordul (mindenütt 13. sz.-i kerámia kíséri) s ott más, későbbi ráépítések káoszába vész. (Mivel az ásítást alig két-három emberrel végeztem, e fal É-i továbbfutásának kutatására módomban nem nyílt. Már csak azért sem, mert ezen az ÉK-i szakaszon a régi fal beszalad a Bugát-nyaralót körül ölelő, mintegy három-négy méter magas mesterséges újkori földhányás alá.)

Az 1971. évi ásítás során a területnek más pontjain is akadtam olyan falakra, amelyek 13. sz.-inak tűntek. E korból való cserépedény lelet pedig feltűnően nagy tömegben – kolostor-szerte – akadt.

Ezért mint – továbbkutatásra, cáfolatra, vagy igazolásra váró – munkahipótezis felmerült: a Szent Kereszt kápolna alatt, nyugat-keleti irányban áthúzódó kőfal nem épületnek, hanem egy kerítésnek a kőfala.

Mégpedig talán a 13. sz.-ban itt állt, 1290-ben Szent Lőrinc kápolnaként említett, Budakeszi promontoriumán álló épületnek kerítőfala. (Ezt az egyetlen remete által gondozott kápolnát Lodomér esztergomi érsek – a mondott időben – visszabocsátotta a területileg illetékes veszprémi püspöknek.)

E kőfalnak értelmezése s a többi 13. sz.-ra gyanús épületmaradványnak tisztázása alighanem arra vet fényt: ez a Budakeszi előhegyén álló Szent Lőrinc egyház – a maga egyetlen szál remetéjével – alighanem előde, előzménye volt a 14. sz. elején ide települt Szentlőrinc néven ismert pálos fő kolostornak.

A sírletekkel kapcsolatban még csupán annyit: a tetemeket környező vasszögek szabályos elhelyezéséből megállapítható volt az, hogy a Kóvári családból származó férfiakat vasszögeléses fa koporsóban temették el. A tetemek mellett semmilyen sírlet nem volt. Csupán az a sír, amelyet Kóvári Pál mester sírjának vélek, tartalmazott a nyak és mell táján egy – jelenleg múzeumi restaurálás alatt álló – aranyos bronz ruha- vagy ing-szegélyt.

A másik elgondolkodtató leletcsoport: a Szent Kereszt kápolna oltárai (az egy, É-i oltár kivételével, amely a főtemplom egyik D-i támpilléren ül), nagyméretű, másodlagosan elhelyezett gótikus köveken nyugszanak.

Ez azt mutatja: a Szent Kereszt kápolna 14. sz. végi emelése idején a templom körül nagyobb mennyiségű bontásanyag, kicserélésre kerülő faragott kő hevert. Ez pedig azért lényeges: egyelőre egyetlen régészeti dokumentuma, illetve megerősítése az 1403. évi oklevélben foglaltaknak.

Nevezetesen annak, hogy a 14. sz. végén maga a főtemplom – de annak legalábbis főoltára – valamilyen nagyobb átalakításon ment keresztül. (Az 1403. évi ok-

levél, mint idéztük, az új egyház nagy oltárát, vagy az egyház új nagy oltárát – ad dexteram latus magne are nove ecclesie nostre – említi.)

A kápolna megmaradt kerítőfalait belülről – keleti szentélye táján kívülről is – fehér, vastag vakolat burkolta. Ennek egyrésze – noha a múzeum restaurátorai megkísérelték a falmaghoz való hozzákötésüket – megsemmisült. (Kirándulók szaggatták le, a vakolatra ragasztott géz-csíkokkal együtt.)

A Szent Kereszt kápolna feltárása az alábbi periodizációra ad módot:

1. A „régí fal” és szintje, 13. sz. Valamilyen nagyobb épület kerítésfalazata.

2. A 14. sz. elején épített főtemplom déli falszakasza s annak in situ lábazati vízvető párkányzata.

3. Maga a 14. sz. végén – 1403 előtt – épített Szent Kereszt kápolna. Sírjai – 1390–1430 körül.

4. Padlózata, többrétegű festésének utolsó rétege. 15–16. sz. forduló.

A kápolna utolsó padlózata – amelynek négy téglája ad ki egy posztgótikus, már a gótika „szecessziójába” átmenő stilizált formát – *helyi fazekas munkája*.

Ezt egyértelműen bizonyítja az, hogy az 1971-es feltárás során három rontott padlóteglát találtam; valamennyit a Szent Kereszt kápolna töredékei közt.

Jegyzet

1. A feltárást 1971-ben végeztem el.
2. O.L. D1. 8884. Frater Georgius prior generalis ordinis sancti Pauli primi Eremita ...ob remissionem peccatorum magistri Pauli de Kovar, necnon suorum predecessorum et successorum in ara sancte crucis claustrum beati Laurentii martiris prope Budam fundati extructa, ubi et ipse sepulturam sibi elegit, se singulis diebus perpetuo unam missam celebraturos spondent (---) in ara, in honore sancte et vivifice crucis consecranda ad dextram latus magne are nove ecclesie nostre extructa, ante quam gleba condam Nicolai fratris sui subterrata quiescit, ubi etiam previa sua liberatione ipse sibi sepulturam preelegit...
3. Ol. D1. 9805. Hibás közlése: *Fejér*: Codex diplomaticus, X.5. 188.

4. *Károlyi okmánytár*, I. 170.

5. Elmondásból értesültünk arról, hogy az ott lakók rendszeresen emléktárgyként ajándékozták és adták el ezeket a díszes mintázatú padlóteglalapokat. 1949-ből, amikor először ástam ott, néhány folt még megvolt e padlóból: az 50-es években az utolsó lapokat Gerő Győző szállította be a Vármúzeumba. Néhányuk töredékes darabja előkerült a kápolna altalajának ásásakor is.

6. L. Garády Sándor 1934. dec. 5-ével datált helyszínrajzát a Vármúzeum tervtárában.

7. Antropológiai felmérését dr. Kiszely István, a MTA Régészeti Kutató Intézetének antropológusa végezte el.

LÁSZLÓ ZOLNAY

DIE NACH DEM HEILIGEN KREUZ BENANNT SEITENKAPELLE DES PAULIENERKLOSTERS ZU BUDASZENTLŐRINC (1971)

Im Verlauf der im Jahre 1971 durchgeführten Ausgrabungen wurde die südliche Seitenkapelle – die Heiligen-Kreuz-Kapelle – der Ruine des im 14. Jh. erbauten Paulienerstifts zu Budaszentlőrinc freigelegt.

Die mit drei Mensen ausgestattete kleine Seitenkapelle wurde in den letzten Jahren des 14. Jh. von der aus dem Geschlecht Hunt-Pazman stammenden Familie Kóvári errichtet.

Im Erdboden der nach dem Heiligen Kreuz benannten Grabkapelle der Familie Kóvári wurden die Gebeine von drei Männern freigelegt. Von den drei Skeletten konnte

die Identität zweier – aufgrund urkundlicher Angaben – festgestellt werden: der vor 1403 verstorbene Miklós Kóvári, Frater des Paulienerklosters zu Szentlőrinc und dessen Bruder, der nach 1411 verstorbene Palatinalprotonotar Magister Pál Kóvári. (Die Identität des dritten männlichen Skeletts konnte aufgrund von Urkunden nicht festgestellt werden.) Die anthropologische Analyse der in den 1971 erschlossenen Gräbern gefundenen Gebeine führte István Kiszely, Anthropologe des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, durch.

Abbildungen

Abb. 1. Grundriss der südlichen – nach dem Heiligen Kreuz benannten – Seitenkapelle des Paulienerklosters zu Budaszentlőrinc (Zeichnung: Zsuzsanna Kuczogi)

Képjegyzék

1. kép A Budaszentlőrinci pálos kolostor D-i – Szent Keresztről nevezett – oldalkápolnájának alaprajza (Kuczogi Zsuzsanna rajza)

